

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЕРБАЛІЗАЦІЮ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ
В «ЩОДЕННИКУ» Т. ШЕВЧЕНКА

У статті висвітлено вербалізацію релігійного світогляду Тараса Шевченка, що виражається в широкому уживанні релігійної лексики, яка омовлює основні релігійні концепти, у роздумах про релігію, Бога, у наявності молитви як інтер-дискурсивного елемента.

Ключові слова: вербалізація, релігійний світогляд, релігійна лексика, релігійні концепти, Бог.

Упродовж останнього десятиліття українська лінгвістична наука все частіше бере у фокус своєї уваги его-тексти, а саме листи й щоденники відомих діячів культури й мистецтва, політичних діячів, науковців. Це цілком умотивовано, адже безпосередньо пов'язано з антропонімізацією сучасних мовознавчих досліджень, а епістолярний і щоденниковий дискурси сприяють глибшому розумінню не лише певних історичних фактів, що постають через призму світобачення, світорозуміння і світосприйняття авторів щоденникових записів, а і їхнього емоційного й психічного стану, який прочитується через мовні засоби, дібрані для вербалізації тієї чи тієї думки.

Підтвердженням активного зацікавлення дослідників вивченням щоденникового дискурсу, як видається, може слугувати хоча б той факт, що впродовж останніх кількох років мовознавство поповнилося низкою наукових розвідок, у фокусі уваги яких були різні аспекти щоденникової діяльності видатних особистостей. Ідеться, зокрема, про монографію Т. Космеда «Его і Alterego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу», публікації С. Єрмоленко, Ю. Калашник, Н. Коловоротної, Н. Мазур, І. Сирко, Р. Трифонова та ін.

Дослідженню мовних засобів вираження релігійного світогляду в щоденниках присвячені роботи С. Ігнат'євої [1], Н. Піддубної [7], А. Поповського [10], М. Скаб [12] та ін.

Ті чи ті мовні аспекти «Щоденника» Т. Шевченка, або, як він сам його називав, «Журналу», досліджувала низка українських учених, зокрема Т. Космеда, Л. Мацько, Т. Радзівська, В. Русанівський, Ю. Шевельов та ін. Однак попри значну кількість досліджень досі залишаються лакуни, що потребують спеціального вивчення. До таких не досліджених на сьогодні, але актуальних питань, як видається, належить і вербалізація релігійного світогляду в діаріуші Кобзаря. У зв'язку з тим, що «Щоденник» Т. Шевченка рясніє роздумами про Бога, описами релігійних споруд, прецедентними біблійними одиницями, релігійними лексемами, можемо розмірковувати про винятко-

ву вагомість концептосфери «Релігія» в його мовній картині світу, а сама лексика на позначення ключових релігійних концептів є своєрідним засобом розкриття внутрішнього «я» письменника, чинником інтимізації його записів, основне призначення яких – сповідь самому собі, розмова із самим собою, своєрідна матеріалізація внутрішнього мовлення.

Метою цієї розвідки є дослідити мовні засоби вираження релігійного світогляду в діаріуші Кобзаря.

Учені-теологи, філософи, релігієзнавці вже неодноразово зверталися до питання релігійного світогляду Т. Шевченка. На його глибоку релігійність указують священники, зокрема І. Огієнко (митрополит Іларіон), та ін. (докладніше див. [13, с. 359–421]). Так Митрополит Іларіон, детально проаналізувавши твори Кобзаря, зауважував: «Шевченко був людиною ширю й глибоку релігійною, а його «нарікання» на Бога були випадковими і виходили виключно з його розпачу, в який він впадав через неймовірно тяжкий стан життя і всієї України, і свого власного» [5, с. 359–421].

Як про істинного народного поета, що з молодом матері увібрав у себе релігійність – одну з питомих рис українського народу, – про Кобзаря говорить Є. Сверстюк: «Глибока релігійність входила вже в саме поняття народний поет, бо яким же українським поетом міг бути поет без Бога? Народний поет Шевченко, народний філософ Скворода – це постаті передусім духовного профілю в тому розумінні, що план побутовий чи соціально-політичний у них не на першому місці. Основною точкою відліку всього в них є Бог, і єдина на землі служба – Йому» [11, с. 49]. Дослідник виокремлює образ Бога як один із ключових у творчості Т. Шевченка, недооцінювання, а то й ігнорування якого призводить до перекручень у декодуванні його поезій: «Написавши слово *Бог* із малої літери в усіх виданнях «Кобзаря», наш лютий час дав антишевченківський ключ до книги. Річ у тому, що таке переосмислення центрального образу перевернуло призму Шевченкового світосприйняття і здригнуло великі світила Шевченкового світу – Любов, Істину, Волю, Добро, Матір, Україну...» [11, с. 31].

Звісно, що в радянську добу твори Кобзаря потрактовували як антирелігійні, однак і в часи «войовничого атеїзму» радянські дослідники мимоволі вказували на суперечливість їхнього твердження, зазначаючи, що «атеїстичні погляди Т. Шевченка певною мірою – обмежені» [6, с. 46].

Ми вже неодноразово зверталися до пробле-

ми вербалізації певних фрагментів концептосфери «Релігія» в епістолярії Т. Шевченка й доводить, що «у листах Кобзар постає як істинний християнин, який переживає властиві для віруючого почуття, зокрема *боголюбство, смирення* та ін.» [9, с. 103], а сама лексика на позначення ключових релігійних концептів «є своєрідним засобом розкриття внутрішнього письменницького «я» як релігійної особистості» [8, с. 230].

У «Журналі» Кобзар розкривається передусім як людина в собі, адже пише його не для друку, а з потреби писати після знятої десятирічної заборони, з необхідності висловитися, а інколи й висповідатися перед самим собою, на що, власне, вказує й сам Т. Шевченко в щоденниковому записі 13 червня 1857 року.

Прикметно, що вже на самому початку «Щоденника» його автор згадує Бога, називаючи його *Милосердним Человеколюбцем* й закликаючи самого себе до всепрощення – однієї з основних християнських ідей, що її Т. Шевченко прагне зреалізувати стосовно своїх недругів, які впродовж десяти років негативно впливали на долю поета, порівн.: «*Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжение этого времени приводит меня в трепет. <...> Не возмутим сердца любящего друга недостойным воспоминанием, забудем и простим темных мучителей наших, как простил Милосердный Человеколюбец своих жестоких распинателей*» [15, с. 644]. Як видно, діарист оновлює такі смисли концепту «Бог», як ‘милосердя’, ‘всепрощення’. Тут складно не погодитися з О. Яковиною й О. Слободяном, які зазначають: «Саме період заслання поета, сповнений самотності й безвиходи, став переламним для Шевченкової особистої відкритості на Христа. Період заслання – це час зосередженості поета на власному серці з метою наслідувати Христа» [16, с. 10]. Отже, можемо говорити про христоцентричність Т. Шевченка. Як істинний християнин, поет прагне забути все погане й пробачити своїх кривдників, зокрема пана Енгельгардта, а тим більше не переносити свої негативні почуття на його сина: «*Семен познакомил меня с весьма приличным юношей, с В. П. Энгельгардтом. многое и многое пошеввелось в душе моей при встрече с сыном моего бывшего помещика. Забвение прошедшему. Мир и любовь настоящему*» [15, с. 796].

Дослідники творчості Т. Шевченка підкреслили: «Його геній керувався глибинними інтуїціями, які він намагався осмислити протягом життя, шукаючи те, що не лежить на поверхні. <...> Шевченко не вивчав філософії і теології. Але спонтанно (на рівні Об’явлення) йому дано було вербалізувати духовні істини» [16, с. 38].

У «Щоденнику» представлений широкий спектр найменувань Усевишнього, у тому числі й перифрастичних: *Бог, Милосердный Человеколюбец, Господь,*

Всемогущий Создатель, Всемогущий Бог, Всемогущий Творец Вселенной, Милосердный Бог, Господь Милосердный, Всемогущий и Премилостивый Бог, Небесный Отец, Высочайший Владыка, Единый Истинный Бог, Податель добра и красоты та ін. Безумовно, значна кількість уживань у щоденнику лексем *Бог, Господь* є виявом тенденції до писемного фіксування «живого» народного мовлення, де вагомі місце посідають традиційні вигуківі й етикетні мовленнєві формули й фразеологізми, що «свідчать про глибоку релігійність українців та богобійність» [2, с. 125]. Напр.: *Боже!* [15, с. 677], *Бог с ним* [15, с. 643], *и Бог велел* [15, с. 643], *пошли Господи* [15, с. 649], *даст Бог* [15, с. 649], *Боже сохрани* [15, с. 651], *слава Богу* [15, с. 649], *с Богом* [15, с. 673], *Бог знает* [15, с. 675]; *Голенький ох, а за голеньким Бог* [15, с. 670], *Дай Боже нашему теляти вовка зысты* [15, с. 697] та ін. Ю. Шевельов зазначає: «Якщо чиясь мова густо пересипана словами, пов’язаними з поняттям Бога, то, загалом беручи, це можна пояснити побожністю, звиклістю до відправ, молитов, церковного співу. Не так у Шевченка. Вряди-годи його Бог теж може бути об’єктом молитви, але куди частіше він є об’єкт філософської аналізи, першопричина світового порядку (отже, і непорядку), суть і прояв універсального ества, одночасно космічного й людського, синонім законів існування. Іншими словами, це Той чи Те, то створило всесвіт і людство, визначило норми буття, воно — верховна сила й закон, Що передрішує хід подій, що перебуває понад ними, але одночасно закладає в кожному з них зерно здійсненності існування в ній самій і залежно від неї» [14]. Елементом такого філософського аналізу, де Бог – це творець досконалої природи, є запис у «Журналі» від 17 червня 1857 року: «*Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающейся цветущей красавицы матери природы. Под ее сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам в себя и видит Бога на земле, как говорит поэт*» [15, с. 649].

Т. Шевченко, безперечно, вербалізує свою любов до Бога, називаючи його *мой Всемогущий Создатель*, де засобом посилення й інтимізації думки є присвійний займенник *мой*. Поет не нарікає на гірку долю, а неодноразово висловлює вдячність Господу за те, що дав йому сили вистояти, зберегти своє «я», порівн.: «*Мне кажется, что я точно тот же, что и десять лет назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. <...> И я от глубины души благодарю моего **Всемогущего Создателя**, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих младенчески светлых верований*» [15, с. 653]; «*В заключение поблагодарил **Всемогущего Человеколюбца**, даровавшего мне силу души и тела пройти этот мрачный, тернистый путь, не уязвив себя и не уни-*

жив в себе человеческого достоинства» [15, с. 696].

Поет часто молитовно звертається до Всевишнього в різних життєвих ситуаціях. Так Кобзар щиро молиться за своїх друзів, причому вводячи молитву як інтердискурсивний елемент у щоденник: «<...> *Пошли, Господи, всем людям такую дружбу и такого друга, как Лазаревский. Но скорени эти плевели, возросшие на ниве благороднейшего чувства. Скорени друзей, подобных Афанасьеву, бархвицу и Апрельеву <...>*» [15, с. 668].

Як інтердискурсивний елемент Т.Шевченко використовує молитву й у листі до графа Ф. Толстого, чорновий варіант якого залишив у щоденнику: «*Молю Милосердного Господа сократить путь и время к этому беспредельному счастью. А теперь, Боже всемогущий, услыши мою чистую, искреннюю молитву и надолго-долго продли ваши драгоценные дни для славы божественного искусства и для счастья людей, близких вашему любящему сердцу*» [15, с. 696].

Молитва є для Т.Шевченка засобом самозаспокоєння, порівн.: «*Успокоюв себя святою молитвою, я побрел тихонько на огород*» [15, с. 699]; найвищим ступенем вираження подяки своїм заступникам, а саме графині Н. Толстій, за втішний лист: «<...> *И чем я воздам ей за этот нечаянный светлый, сердечный праздник? Слезы радости и чистая молитва – твоя единая награда, моя благородная, моя святая заступнице*» [15, с. 752] або ж друзям-землякам за матеріальну підтримку: «*Чем же я заплачу вам, добре, великодушные земляки мои, за эту искреннюю жертву? Свободной, искренней песней, песней благодарности и молитвы*» [15, с. 759].

Зі щоденникових записів випливає, що почуття надії – одне з головних у християнстві – поет ототожнює з Богом: «*О как сладко, как невыразимо сладко веровать в это прекрасное будущее. Я был бы равнодушный, холодный атеист, если бы не верилв этого прекрасного бога, в эту очаровательную надежду*» [15, с. 657]. І саме з милосердним Богом поет пов'язує свої найсокровенніші надії й сподівання: «*О моя бедная, моя прекрасная, моя милая родина! Скоро ли вздохну твоим живительным, сладким воздухом? Милосердный Бог – моя нетленная надежда*» [15, с. 684].

Наявність Бога для Т. Шевченка беззаперечно, тому він м'яко іронізує з польського філософа Кароля Лібельта, що в праці «Естетика, або наука про прекрасне» говорить про Божу присутність, порівн.: «*Либельт решительно похорошел в моих глазах. Но он все-таки школяр. Он пренаивно доказывает присутствие Всемогущего Творца Вселенной во всем видимом и невидимом нами мире. И так хлопочет об этой старой, как свет, истине, как будто это его собственное открытие*» [15, с. 671]. Автор щоденника беззаперечно під-

тримує Лібельта в тому, що він висловлює «не совсем молодежскую истину», що саме релігія й давніх, і нових народів «*всегда была источником и двигателем изящных искусств*» [15, с. 681]. Разом із тим поет полемізує з філософом стосовно ролі людини-творця в мистецтві. Т. Шевченко висловлює думку щодо верховенства в процесі творчості природи, що є витвором Божим або й самим Богом, відступництво від якої є гріховним, порівн.: «*Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающей его природою, нас колько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни*» [15, с. 681]. Цілком очевидно, що лексема *богоотступник*, як і наведена вище лексема *атеист*, уживаються з негативною конотацією.

Однак автор щоденника дозволяє собі певні «вольності», зокрема при апеляції до Бога, характеризуючи його не лише як *праведный, неумолимый, неублажимый, многотерпеливый*, а і як такого, що не чує благань людей, бо має свинцеві вуха, напр.: «<...> *Скоро ли долетят эти пронзительные вопли до твоего свинцового уха, наш праведный, неумолимый, неублажимый, многотерпеливый Боже? <...> Молю только многотерпеливого Господа умалить малую часть своего бездушного терпения. Молю его коснуться своим свинцовым ухом хоть одной полноты этой души раздирающего вопля, вопля своих искренних, простосердечных молителей*» [15, с. 713].

Дослідники зазначають, що таке інколи критичне ставлення до Бога цілком відповідає традиціям українського народу, відбитим і в паремійному фонді, і у творчості мандрівних дяків, у поезіях Г. Сковороди, оскільки українець «ніколи не відчував себе рабом Божим, він був йому відданим слугою, вірним і вдячним сином, спілником, а не рабом» [4, с. 84].

Як засвідчують і твори самого Кобзаря, і дослідники-шевченкознавці, він з глибокою пошаною ставиться до Матері Божої, що найбільш повно унаочнює поема «Марія», написання якої він тривалий час виношував на засланні, про що писав у листах до В. Рєпніної. У «Щоденнику» він також з великою пошаною звертається до Діви Марії, просячи її допомогти своєму другу по заслання й земляку А. Обеременкові, порівн.: «*И поможи тебе Пресвятая Матерь Всех Скорбящих пройти эти безводные пустыни, напиться сладкой Днепровой воды и вздохнуть в измученную грудь живительный воздух нашей прекрасной, нашей милой родины*» [15, с. 702].

Отже, дослідження мови діаріушу Т. Шевченка засвідчує його шанобливе ставлення до релігії,

глибоку й ширшу віру в Бога й Божу Матір, що він чітко вербалізує за допомогою мовних засобів, властивих йому як вишуканій мовній особистості.

У подальших дослідженнях видається перспективним вивчення засобів мовного вираження низки інших релігійних концептів у щоденнику Кобзаря, зокрема «християнство», «священик», «церква» та ін.

Література

1. Ігнат'єва С. Сакральна комунікація в українському щоденниковому дискурсі / С. Ігнат'єва // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – Вип. 659: Романо-слов'янський дискурс. – С. 28–33.
2. Ковтун А. Динаміка особливостей релігійних найменувань у зверненому мовленні українців / А. Ковтун // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи: зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк: Східнослов'янський національний університет, 2013. – Вип. 15. – С. 120–132.
3. Космеда Т. А. Ego і Alterego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія / Т. А. Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 272 с.
4. Нога Г. М. Звичаї тієї давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск ХVІІ – ХVІІІ століть) / Г. М. Нога. – К.: Стило, 2001. – 189 с.
5. Огієнко І. Шевченко був віруючий! / І. Огієнко (митрополит) // Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2013. – С. 392–395.
6. Острянин Д. Ф. Идейное наследие Т. Г. Шевченко и современность / Д. Ф. Острянин // Вопросы философии. – 1961. – № 3. – С. 38–46.
7. Піддубна Н. Теоніми *Бог, Господь, Отець* у «Щоденнику» Олександра Довженка / Н. Піддубна // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – Вип. 659: Романо-слов'янський дискурс. – С. 97–101.
8. Піддубна Н. В. Вербалізація концептосфери «Релігія» в епістолярному дискурсі Тараса Шевченка / Н. В. Піддубна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць / укл.: І. В. Ковальчук, С. В. Новоселецька. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 48. – С. 228–231.
9. Піддубна Н. В. Вербалізація релігійних почуттів у листах Тараса Шевченка / Н. В. Піддубна // Лінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. А. Лисиченко та ін.]. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – Вип. 39. – С. 97–103.
10. Поповський А. Сакральний світ Олеса Гончара / А. Поповський // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – Вип. 659: Романо-слов'янський дискурс. – С. 18–23.
11. Сверстюк Є. О. Шевченко понад часом. Есеї / Є. О. Сверстюк. – Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 276 с.
12. Скаб М. Біблійні алюзії в щоденниках Олеса Гончара / М. Скаб // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи: зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк: Східнослов'янський національний університет, 2013. – Вип. 15. – С. 302–312.
13. Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко / Д. Степовик. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2013. – С. 392–395.
14. Шевельов Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: митець у відмінному контексті [Електронний ресурс] / Ю. Шевельов. – Режим доступу: maidom.org.ua/yuri_Sheveliov/Mykola_Ge.htm
15. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко. – [упоряд. та комент. С. А. Гальченка; передм. І. М. Дзюби]. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 960 с.
16. Яковина О. П. Тарас Шевченко: істина – не комунікативна реальність / О. П. Яковина, О. Т. Слободян. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. – 321 с.

В статті освещается вербалізація релігійного мировоззрення Тараса Шевченка, виражаюча в широкому використанні релігійної лексики, котра оязыковляє основні релігійні концепти, в роздумуваннях про релігію, Бога, в присутності молитви як інтердискурсивного елемента.

Ключевые слова: вербалізація, релігійне мировоззрення, релігійна лексика, релігійні концепти, Бог.

The article is devoted to throw light on the verbalization of Taras Shevchenko's religious world outlook, which is expressed in wide usage of the religious vocabulary, which expresses the main religious concepts, in meditation on religion, on God, in the presence of the prayer as an interdiscourse element.

Key words: verbalization, religious world outlook, religious vocabulary, religious concepts, God